

A fenséges kalandja

A fenséges a művészetfilozófia történetének talán legizgalmasabb kategóriája. Ebben a több ezer éves történetben, amely minden látszat szerint a *szép* kérdése körül fordul meg újra és újra, a fenséges mindenekelőtt azzal tűnik ki, hogy bizonyos történelmi korszakokban nyilvánvalóan előtérbe nyomul. Ráadásul minden korban más oldalát mutatja. Az a fenséges, amelyet a Pszeudo-Longinosznak nevezett szerző vezetett be kétezer éve, jóformán nem is hasonlít a Burke vagy Kant által leírt fogalomra, s ez utóbbiakat is jelentős távolság választja el Lyotard avantgárd-mentő alkalmazásmódjától.

A 17. században keletkeznek a kanonikus műnek azok a fordításai (például Boileau-é 1674-ben), amelyek sok évszázados szünet után újra a figyelem középpontjába állítják a fenséges problematikáját. A Felvilágosodás évszázadában végig vitatéma lesz majd, de a romantika korában sem veszít jelentőségéből. Ha tehát az egyszerűség kedvéért három paradigmára osztjuk a művészetfilozófia történetét, azt látjuk, hogy a fenséges mindháromban igen fontos szerepet játszik. Ez a három paradigma lehetne a klasszikus vagy antik, a Kant műve által fémjelzett kritikai, illetve a romantikus paradigma, mely sokak szerint mai gondolkodásunkat is alapvetően határozza meg. A jelenkori esztétikai gondolkodás ugyanis a kritikai és a romantikus paradigma bizonyos elemeit viszi tovább, vagy éppen azokkal igyekszik szakítani. Mindenesetre Boileau és Kant között a fogalom átalakul, funkciója is megváltozik: előkészíti a klasszikus modell destabilizálását és a modern szubjektumfilozófia kialakulásának biztosít kereteket.

Pszeudo-Longinosz elsősorban arra az *erőre* helyezi a hangsúlyt, amely a fenséges ábrázolásból sugárzik ki, s amely leigazza a befogadó lelkét. Nem véletlen, hogy a retorikát tartja a fenséges legsajátabb terepének. A lényeges az extázis, a *diarein*, az ellenállhatatlan vonzerő, amellyel szemben a lélek tehetetlen. Ám ez nála nem félelmetes vagy fájdalmas, hanem örömforrás; exaltáció, ujjongás. A lélek felemelkedik, és olyan örömet érez, mintha

maga hozta volna létre azt, ami hatalmába keríti. A francia 17. század azért keresi a fenségesben a szabályokat, mert új klasszicizmusra törekszik a művészetben. A klasszicista ideál lényege a forma uralt koncentrációja: a klasszicista műalkotás a sokféleség egysége, ami egészen a természet megerősakolásáig terjedhet. Láthatóvá válik az a vonás, amely tovább él majd a fenséges fogalmában: a fenséges által teremtett egység nem harmonikus összebékülés, hanem kordában tartott feszültség. Burke nagy tette a szubjektív szenzibilitás esztétikájának megteremtése. Az esztétikai eszmék eredetét a szubjektum organikus érzékelésmódjában keresi. Nála az öröm és a fájdalom teljesen elkülönülnek egymástól, okuk és céljuk is más. Egyetlen eset van, amikor e kettő összekapcsolódik: a *delight*, a gyönyör érzése, amely élvezetes rémület, nyugalom és iszony vegyülete. Sem nem fájdalom, sem nem pozitív öröm. A *delight* közelebb van a fájdalomhoz, mint az örömhöz; ez a legerősebb megrendülés, amelyet a lélek érezni képes. A szépség az örömnek, a *delight* a fenségesnek felel meg. Burke teljesen elválasztja a szépet a fenségestől, amivel alapjaiban bontja meg a klasszikus paradigmát; nála szakítás következik be az érzékeire korlátozott alany és az ismeretlen, idegen külső világ között. A szubjektív szenzibilitás és az világ közötti inadekváció fizikai tapasztalatáról van szó.

Kant bizonyos értelemben osztja Burke álláspontját, mely szerint a fenséges negatív, paradox örömmérvés, s mint ilyen, egyfajta szenvedéshez kapcsolódik. Ennek azonban nem a szubjektummal szemben ellenséges világ az okozója, hanem éppen az alany tudatának belsejéből származik: konfliktus a képzelet és az ész között. A matematikai és a dinamikai fenséges egyaránt gondolkodásunk képtelenségét demonstrálja egy eszme ábrázolására. Burke az érzékelés végességére, Kant a végtelenség igényére teszi a hangsúlyt. A fenséges az, amihez képest minden más kicsi – mondja Kant. A matematikai fenséges képzelőerőnk kudarcával szembesít minket. Gondolhatunk itt Descartes híres *chiliogonjára*, arra az ezer oldalú geometriai alakzatra, amelyet el tudok gondolni, de sohasem tudom képzelőerőm

segítségével prezentálni. A képzelet szempontjából tehát a matematikai fenséges a tehetetlenség fájdalmas érzésével szembesít, Kant szerint azonban éppen ez revelálja bennünk az érzékfeletti képesség létezését. Ezt a szempontot alapul véve érdemes végignézni a jelen kiállítás „Geometriai fenséges” című részéhez sorolt műveket. Kantnál tehát a matematikai fenséges a képzelet megalázása és az ész felmagasztosulása. Megmutatja érzékfeletti rendeltetésünket, ugyanakkor szenzibilitásunk határait. A dinamikai fenséges viszont érzékelésünk egészének gyarlóságára ébreszt rá egy magasabb rendű természeti erőhöz képest. Ezen a ponton a „Geográfiai fenséges” kategóriájába tartozó műveket emelném ki. Az ilyen típusú művek hatására Kant szerint arra kényszerülünk, hogy megéljük természeti lény mivoltunkat, megismerjük fizikai gyengeségünket, ami félelmet kelt bennünk. De éppen e gyengeség által revelálódik az a képesség is, amely a természettel szembeni felsőbbrendűségünket bizonyítja. A dinamikai fenségesben valósul meg az érzéki és az érzékfeletti ellentmondásos egysége. A természet átlelkesítése ez, írja Cassirer híres Kant-könyvében, amely ugyanakkor túlvezet bennünket a természeti alakzatokon, majd újból visszatér a természethez, „mert csak ebben az ellentétben képes megragadni önmagát”.

Itt kapcsolódik be a történetbe a posztmodern francia teoretikusa, François Lyotard. A fenséges tapasztalata nála is azt jelenti, hogy van, ami elgondolható, de igazából felmutathatatlan. Számára ez a modern esztétika központi problémája. A modern festészet azért feszegeti az ábrázolás határait, mert azt akarja megmutatni, amit fel tudunk fogni, de a köznapi értelemben nem tudunk láthatóvá tenni. „Úgy gondolom, hogy a modern művészet (beleértve az irodalmat is) a fenséges esztétikájából lépett elő ugyanúgy, mint az avantgárd logikája a maga axiómáival. Az ízlés arról tanúskodik, hogy egy tárgy megértésének és megjelenítésének képessége között létezik egy meghatározatlan, szabály nélküli összhang, amely a Kant által reflektálónak nevezett ítélet tere, s amely örömezzésként élhető át. A fenséges viszont másféle érzés. Akkor következik be, amikor /.../ a képzelet kudarcot vall

abbeli törekvésében, hogy megjelenítsen egy tárgyat, amely (ha csupán elvileg is) megegyezik egy fogalommal.” Így például van fogalmunk a világról (a létezők totalitásáról), de nem vagyunk képesek egy példát mutatni rá. Ugyanez a helyzet az oszthatatlanul egyszerű, vagy abszolút nagy fogalmával. Megjeleníthetetlen eszmékről van szó. „Láttatni azt, hogy van valami, amit elgondolhatunk ugyan, de amit nem láthatunk és nem is láttathatunk, ez a modern festészet tétje.” Megjelenít valamit, de negatív módon, kerülni fogja a figuralitást vagy az ábrázolást, „fehér” lesz, mint egy Malevics-négyzet, a látás meggátolásával láttat, kint okozva szerez csak örömet, mondja Lyotard. A festészet avantgárd axiómája a megjeleníthetetlenre való utalás a látható megjelenítések segítségével. Az érvrendszer, amelynek segítségével ez a feladat alátámasztható vagy igazolható, a fenséges esztétikájából vezethető le. Ha ennek jegyében szemléljük ennek a két nagyszerű gyűjteményből összeválogatott kiállításnak a képeit, talán ráébredünk arra, hogy a geográfiai és a geometrikus fenségest megjelenítő művek a vártnál kevésbé állnak távol egymástól. Szőnyi István vizet merítő alakja szívszorítóan kiszolgáltatott a tájat elöntő ragyogásban, mintegy kicsiny része a természetnek, és ha figyelmesen nézzük, ez a kiszolgáltatottság a művészi eszköztár radikális különbözősége ellenére ott van Erdély Miklós *Időjárásjelentés* című képén is. De Mattis Teutsch *Lélekvirágok* című festménye, Lossonczy Tamás *Fehérben kulcsolódó* idomai, vagy éppen Bukta Imre műve, a *Csírázó krumplik* is különös bizonytalanságot ébreszthetnek bennünk. Ilyenkor nem valamilyen fogalomhoz vagy eszméhez viszonyítva próbáljuk befogadni a képet, hanem megfordítva: a kép indítja el bennünk a megfelelő (és végérvényesen megjelhetetlen) fogalom nyugtalan keresését. Alighanem ez a nyugtalanság, ez a lezárhatatlan keresés kapcsol össze minket a fenséges két évezredes történetével.